

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN AHİRET İNANCININ İNSAN DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ali İLHAN*
Davud İŞIKDOĞAN**

Öz

Ahiret hayatı, dünya hayatından sonra başlayan sonsuz bir yaşamı ifade etmektedir. İmanın temel esaslarından biri olan ahirete iman prensibinin dünya yaşamı ile yakın bir ilişkisi vardır. Dünya hayatına oranla ahiret hayatı, esas yaşanacak kalıcı bir yurt olarak kabul edilmiştir. İslama göre ahiret yaşamı, dünya hayatının bir devamıdır. Burada görülmeyen hesapların görüleceği, dünyada verilmeyen mükâfatların alınacağı bir yer olarak kabul edilmektedir. Ahiret inancı, müminin günlük yaşamındaki davranışlarını sorumluluk altına alan bir anlayış geliştirmektedir. Günlük yaşam içerisindeki ibadetlerde olduğu gibi ahlakî davranışlarda da mümine bir takım görevler yüklemektedir. Ölümden sonraki diriliş, kıyamet saatine kadar sürececek berzah âlemi, kıyametten sonra gerçekleşecek olan mizan, cennet ve cehenneme duyulan inanç, müminlere kendi davranışlarını kontrol edebilme imkanı sağlamak ve onlara yaptıkları her iyi veya kötü amelin hesabının verileceği bilincini kazandırmaktadır. Ahiret hayatının gerçekleşeceğine duyulan inancın, mümine kazandırdığı bu bilinç hâli, davranışlarda olumlu yönde gelişmelere vesile olduğu gibi kötü huylardan da sakınmaya yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahiret İnancı, Ahlak, İnsan Davranışı, Ödül, Ceza.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 01.05.2023, Accepted / Kabul Tarihi: 25.06.2023
DOI: <https://doi.org/10.58852/dicd.1290028>

* Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, e-posta: aliilhan63@hotmail.com,
ORCID: 0009-0000-2265-0002

** Prof. Dr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri ABD Din Eğitimi, e-posta: isikdogan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5896-3833

THE EFFECT OF BELIEF IN THE HEREAFTER ON HUMAN BEHAVIOR IN TERMS OF RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

The life in the hereafter refers to an eternal life that begins after the life of this world. The principle of belief in the hereafter, which is one of the basic principles of faith, has a close relationship with the life of this world. Compared to the life of this world, the life of the hereafter has been accepted as a permanent home to live in. According to Islam, the life in the hereafter is a continuation of the life of this world. It is accepted as a place where unseen accounts will be seen and rewards not given in the world will be received. Belief in the Hereafter develops an understanding that takes the believer's behavior in daily life under responsibility. It imposes a number of duties on the believer in moral behaviors as well as in daily worship. The resurrection after death, the realm of isthmus that will last until the Hour of Judgment, the balance that will take place after the Day of Judgment, the belief in heaven and hell provide believers the opportunity to control their own behavior and give them the awareness that every good or bad deed they do will be accounted for. This state of consciousness, which is brought to the believer by the belief in the realization of the hereafter, helps to avoid bad habits as well as conducive to positive developments in behavior.

Keywords: Belief in The Hereafter, The Last Day, Behavior, Morality, Reward, Punishment.

GİRİŞ

İslam dinine göre imanın temel esaslarından biri ahiret hayatının varlığına ve hesap gününün hak olduğuna inanmaktır. Şüphesiz diğer iman esasları gibi ahirete iman şartı da Allah'a iman şartından sonra gelmektedir. Allah'a iman etmeden meleklerine, kitaplarına veya hesap gününe inanmak bir anlam ifade etmemektedir. Aynı şekilde Allah'a iman esası da ahiret gününe inanmak ile anlam kazanmaktadır. Nitekim İslam'da ahirete iman, Allah'a iman esasının bir tamamlayıcı unsuru olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla her iki iman esası arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir.¹ Kur'an'da müminler övülürken *"Bunlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler ve hayırda yarışırlar. İşte bunlar iyi kimselerdendir."* (Ali-i İmran, 3/114.) buyrulmaktadır. Kâfir ve münafıklardan bahsederken de onların Allah'a ve ahiret gününe inanmadıklarından bahseder: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayan. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çiplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah,*

¹ Mehmet Soysaldı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahiret İnancı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (30 Haziran 1996), 43.

inkârcı topluluğa hidayet vermez.” (el-Bakara, 2/264.) Benzer birçok ayette “ahirete iman etme” ile “Allah’a iman etme” prensibi yan yana zikredilmiştir.²

Ahiretin varlığına iman, öncelikle ilahi bir emirdir. Bu ilahi emrin veya isteğin bireyin ve toplumun yaşantısına yansıyan yönlerinin olması kaçınılmazdır. Ahirete iman etme mantığının sadece toplumsal bir faydayı sağlamak veya bir zararı defetmek amaçlı olduğu iddia edilemez. Fakat bireyin ahlakî yaşantısına yönelik faydalarının olmasının bu inancın doğal bir sonucu olacağı söylenebilir.

A. Ahiret İnancı

Ahiret, kelimesi sözlükte “ilk, önce, evvel” gibi kelimelerin tersi olan “son” anlamına gelmektedir.³ Müennes olan bu kelimenin müzekkeri “âhir” olarak kullanılmaktadır. Terim anlamı ise İslamiyet başta olmak üzere diğer ilahi dinlerde “dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ölüm sonrası hayat” olarak tanımlanmaktadır. Kur’an’da yalnız halde yine aynı anlamda “el-yevmü’l-âhir”, “ed-darü’l-âhire”, “en-neş’etü’l-âhire”, “en-neş’etü’l-uhrâ”, “yevmü’d-din”, “dârü’l-karâr” terkipleri ile birlikte kullanılmıştır. Bu şekilde kullanımlarla beraber “ahiret” kelimesi Kur’an’da 110 yerde geçmektedir.⁴ Ahiret günün gerçekleşeceğine dair inanç Kur’an’da imanın temel rükünlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde kişinin ahirete iman etmesi mümin olmasının hem bir şartı hem de bir sonucudur.

Ahirete iman etmek, ilahi ve bir kısım beşerî dinlerde bulunan bir inançtır. Kesin ifadeler içeren metinleri günümüze ulaşmazsa da bir kısım Yahudi kaynakları ölümden sonra yaşamın devam edeceği “şeo’l” adı verilen bir yerden bahsetmektedir.⁵ Bu anlayış ahiret inancını anımsatmaktadır. Hristiyanlıkta havarilere ait inanç sistemleri ifade edilirken “ölülerin dirileceğine, sonsuz hayata inanmak” tan söz edilir.⁶ Hinduizm’de ölümden sonra hayatın bir başka varlıkta devam ettiğini ifade eden tenasüh inancı da ölümden sonraki yaşamın varlığına duyulan inancı ifade etmektedir.⁷ Gerek ilahi gerekse beşerî bir öğretiye dayandığı varsayılan birçok din şu veya bu şekilde bir “öte dünya” inancını taşımaktadır.

Tarih boyunca gönderilen peygamberler tevhit ve ahiret inancını tesis etmek için çaba sarf etmişler. Bakara suresinde “Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve ahirete de onlar kesin olarak inanırlar.” (el-Bakara, 2/4.) buyrulurken bu iki esas aynı ayet içinde vurgulanmıştır. Ahirete iman etmek, yukarıda bahsedilen hesap gününün vuku bulacağına kalben inanmak ve bundan şüphe etmemeyi gerektirir. Bilişsel düzeyde imanın bu şartı

² Ahmet Çelik, “Kur’âna Göre Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (30 Aralık 2001), 178.

³ Râğıb el-İşfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kurân* (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), 16.

⁴ İlyas Çelebi - Bekir Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (Ankara: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2019), 21.

⁵ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1997), 249.

⁶ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 281.

⁷ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 102.

hakkında bilgi sahibi olması kişinin tam manası ile iman ettiğini veya tam bir teslimiyet içerisinde olduğu anlamına gelmemektedir. Ahiret yönelik ideal bir iman için duyuşsal alanda bir kabule, davranışsal alanda da imanın bir yansıması olan erdemli davranışların varlığına ihtiyaç vardır.

Allah'ın isim ve sıfatlarının daimî tecelli alanı olacak ahiret hayatı müminler için dünya hayatından sonraki ebedi yaşamı ifade etmektedir. Yani insanların bu dünyada son bulan yaşamları başka bir dünyada farklı bir boyutta devam edecektir. Allah'ın yaratması, merhametli olması, adaletle hükmetmesi ile ilgili birçok isim ve sıfatının yansımaları ahiret yaşamında devam edecek, bu isim ve sıfatlar vesilesi ile bir kısım uhrevi amaçlar gerçekleştirilebilir.

Ahirete iman etmiş olmanın, nazarları öte dünyaya çevirmesi dışında bu dünyaya ait birçok ahlakî erdemi de mümine kazandırma potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir. İnsan, iyiyi isteyen ulvi hisler ve kötüyü isteyen süfli hislerle donatılıp yaratılmıştır.⁸ Hayvanlarda bulunan sınırlı his ve kabiliyetlerden farklı olarak insan fitratındaki duygulara bir sınır konmamış, bu sınır şariat (hukuk) ve ahlak ile sağlanmıştır. Bu hislerin ve kabiliyetlerin kullanımı için insana tercih özgürlüğü ve tasarruf hakkı verilmiştir. İnsanın sahip olduğu özgürlük alanı ile beraber ona bu özgürlüğü taşıyabileceği bir sorumluluk da yüklenmiştir.⁹ Kendisine verilen tercih yeteneği yükleneceği sorumluluk ile doğru orantılıdır. Tercih kabiliyeti artıka sorumluluğu da artmaktadır. Dolayısı ile ahiret yaşamında verilecek bir ceza veya mükâfat diğer varlıklara nazaran bilinç sahibi insan için bir anlam ifade etmektedir. Diğer varlıklar, İnsanoğlunun sahip olduğu tercih hürriyetine sahip olmadıkları için ahiret yaşamında insanın karşılaştacağı hesaba benzer bir hesap süreci yaşamayacaklardır.

İnsanın arzu ve istekleri ile sınırları göz önüne alındığında ahiret hayatının varlığına iman etmiş olmanın insanın gündelik hayatına ve ahlakî davranışlarına olumlu manada bir etkisinin olduğu söylenebilir.¹⁰

B. Ahiret İncasında Ceza ve Mükâfat Beklentisi

İnsan davranışlarının arka planında karmaşık süreçler yatar. Bir davranışın ortaya çıkışında birçok sebep rol oynamaktadır. Bu sebeplerden bir tanesi de güdülenmedir. Davranışların oluşmasında ve devamlılığında güdülenmenin önemli bir itici gücü vardır. İçten gelen veya dıştan gelen uyarıcılar bir davranışı şekillendirirler. Ceza veya mükâfat gibi beklentiler davranışlara şekil veren birer motivasyon kaynağıdır.¹¹ İnsan, hayata karşı korku,

⁸ eş-Şems, 91/8.

⁹ (Ey Peygamber,) de ki: 'Ey insanlar, şimdi size Rabbinizden hakikat (bilgisi) gelmiş bulunuyor artık. Bundan böyle her kim ki doğru yolu izlemeyi seçerse, bunu kendi lehine seçmiş olacaktır ve her kim ki sapıklığı seçerse, yine bunu kendi aleyhine seçmiş olacaktır. Sizin davranışınızdan sorumlu değilim ben.' (Yûnus, 10/108.); "Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara asla zulmedici değildir." (Fussilet, 41/46)

¹⁰ Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 21.

¹¹ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Gül Yayınevi, 1996), 268.

kaygı, ümit veya sevinç gibi hislerle mukabele eder. İnsanoğlu, fitratında bulunan bu hisler ile yaşamına ve davranışlarına yön verir. Gündelik hayatta yapıp ettiği her şeyin bir muhasebesini yapar, kendisine haz veren davranışları sürdürürken kendisine ıstırap veren veya kendisini rahatsız eden eylemlerden kaçınır. Korku ve elem gibi duygular insanın huzurunu bozarken ümit ve sevinç gibi duygular ise insanın yaşama olan bağlılığını ve mutluluğunu artırır. Allah bahşettiği duyguları ve hazları üzerinden insanı sınar, kemal bulmasını ve istikamet üzere yaşamasını sağlar.¹²

İnsanın sahip olduğu hisler ve eğilimler onun eylemleri hakkında bize bazı ipuçları verebilirler. Örneğin insanın sevdiği şeylere yanaşması ve onlardan lezzet alması veya korktuğu ve elem duyacağı şeylerden kaçınması fitratının bir sonucudur. Ateşin kendisine zarar vereceğini bildiği zaman ondan sakınır ya da kendisine zarar verecek bir cisimle karşılaştığı zaman ondan korunma yollarını arar ve oradan uzaklaşır. İlk önce hayatını koruma güdüsü ile hareket eder, hayatta kalma riskini aştıktan sonra da konforlu bir alanda yaşamak ister. Çünkü insanın gündelik hayatındaki aktivitelerine bakıldığı zaman mutlu olmak, zevk almak ve rahat yaşamak gibi meyillere sahip olduğu görülebilir. Benzer şekilde insanların yoğun çalışma tempoları altında kendi yarınlarını güvence alma güdüsü de yatıyor olabilir. İnsanlar gençlik ve yetişkinlik yıllarını ilerleyen yaşlılık dönemlerinde konforlu ve güvenli bir hayat yaşamak için tüketebilirler.

Geleceğe yönelik bir hazırlığı çağrıştırdığı için insandaki bu planlama veya kaygı ahiret inancına da uygulanabilir. Bir insan için ahirete ilişkin olan bilgi, iman ve bilinç aşamasına gelirse ahiret yaşamı kazanılacak bir hedef haline gelebilir. Bu durumda söz konusu bilinç hâli, dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında bir bağ, oluşturur. Bu bağ ahiret yaşamındaki ebedi mutluluğu elde etme gayretlerinin nasıl bir düşünce mekaniği içerisinde cereyan ettiğine dair bize ipuçları verebilir.

İnsan salt kötü his ve kabiliyetlerle yaratılmamıştır. İnsanın sevgi, merhamet veya yardımseverlik gibi birçok erdemli eğilimleri de vardır. Fakat terbiyeye konu olan davranışlar bu erdemli davranışlardan öte insanın ahlaken olumsuz görülen eğilimleridir. Dolayısı ile ahiret yaşamının bir kısım evrelerini ifade eden yaptırımlar veya cezalar insanın bencilliği, kıskançlığı veya adaletsizliğini ıslaha yönelik bir imtihan ve terbiye sistemi kurar. Çünkü olumlu veya olumsuz davranışların tüm karşılıklarının bu kısa dünya hayatında alınması mümkün olmayabilir. Yapılan iyiliklerin veya kötülüklerin karşılığının alınması, yerine getirilmeyen adaletin ve bu dünyada görülmeyen hesabın öte dünyada görülmesi gerekmektedir. Bu inanış, mümini dünya hayatındaki problemlere karşı dirençli ve ümitli kılmaya yardımcı olur.¹³ Konu ile ilgili olarak ilahiyat fakültesi öğrencilerine uygulanan bir ankette ahiret inancı ile adalet duyguları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amaçlı “Ahiret inancının intikam duygusunun önünde bir engel olup olmadığı sorulmuş, katılımcıların

¹² El-Mülk 67/2.

¹³ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543.

%63,2' si ahiret inancının kendilerini intikam duygusundan alıkoyduğunu, belirtirken, %21,2' si karasız kalmışlardır.¹⁴

Ölüm, kabir âlemi, kıyametin kopuşu, cennet, cehennem gibi ahiret hayatının farklı aşamalarını ifade eden olgular, insanların terbiye süreçlerinde etkili olabilmektedir. Ahirete iman etmek, cenneti kazanma veya cehennemden sakınma düşüncesi sadece gözlemlenebilen davranışlar üzerinde etkili olmamakta aynı şekilde kişiye umut vermekte, moral ve motivasyonuna da katkı sağlamaktadır. Yukarıdaki çalışmada ahiret âlemi hakkında kişinin kendi öznel algısını ölçmek için ahiret âlemini düşünmenin kendisine umut verip verilmediği sorulduğunda katılımcıların %65,8'i ahireti düşünmenin kendilerine umut verdiğini ifade etmişlerdir.¹⁵

Eğitim süreçlerinde bir güdüleme aracı olan ödül, cennet kavramını cehennem ise ceza kavramını anımsatmaktadır. Cennet ve cehennem olgularının müminin davranışları üzerindeki etkisi, eğitim bilimlerinde ceza ve ödül kavramlarının sahip olduğu işleve benzer bir etkiye sahiptir.

İnsanın büyüme ve gelişim aşamaları göz önüne alındığında, çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde farklı psikolojik özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Cennet ve cehennem de netice itibari ile Allah'ın Adil, Rahim gibi bir kısım isimlerinin bir yansıması olmaktadır.

İnsanın ilk çocukluk döneminde Allah'ı rahmet ve şefkat boyutu ile öğrenmesi, onun merhametli olduğunu, sahip olunan nimetlerin onun tarafından verildiğini bilmesi, kişinin ilk çocukluk dönemindeki ruhsal gelişimi açısından oldukça önemlidir.¹⁶ Çocukluk dönemleri gelişim açısından hassas süreçlerdir. Çocuğun korku ve kaygıdan uzak yetişmesi, Allah'ı tanıma sürecinde yaşayacağı ilk deneyimler sonraki dindarlaşma sürecini etkileyebilmektedir.

Ergenlik çağı ile beraber adım atılan gençlik döneminde insanlarda fiziksel, bedensel değişimlerin yanı sıra ruhsal olarak da farklı değişimler meydana gelir. Gençlik döneminde nazarın başına buyruk hâli ve asi duyguları ön plana çıkar. Sorgular, itiraz eder, ailesi veya çevresi ile çatışmalar yaşar.¹⁷ Ergenlik çağının tipik özellikleri ile beraber, genç enerjiktir, arayış içerisindedir, zaman zaman siyasi idealler edinir. Olumlu gelişim özellikleri ile beraber yanlış davranış ve alışkanlıklara sivrulması mümkündür. Bu arayış ve gergin döneminde kişiye Allah'ın rahmet sıfatları ile beraber Allah'ın celal sıfatlarının tanıtılması, cennet fikri ile beraber cehennem düşüncesinin de anlatılması, enerjisini kendisine fayda

¹⁴ Banu Güner, *Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Ahiret Bilinci* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 108.

¹⁵ Güner, *Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Ahiret Bilinci*, 102.

¹⁶ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim Anlayışı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 184.

¹⁷ Murat Kaya, "Gençliğin Sosyal Problemleri Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Anlayışı ve Uygulama Örnekleri", *HADITH* 2 (31 Temmuz 2019), 18-19; Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010), 29.

vermeyen aktivitelerle harcama ihtimali olan gencin enerjisini olumlu alana kanalizetmesine katkı sağlayabilir.

Yetişkinlik veya yaşlılık dönemlerinde de insan gençlik dönemlerinden farklı olarak hassas ve kırılabilir bir duygusal yapıya sahip olur. Bu yaş grubundaki insanlarda dünyevi bağlar zayıflar, maddi beklentiler minimuma iner, ölüm ve ayrılık düşüncesi kişinin tüm benliğini sarmaya başlar.¹⁸ Yukarıda adı geçen çalışmada ölümle karşılaşıldığında ahireti düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda katılımcıların %69,3' ü ahireti düşündüklerini söylemişlerdir.¹⁹ Geçmişte yaşanan kötü tecrübeler yaşlılık dönemlerinde huzursuzluk hâli meydana getirebilmektedir. Geçmişte yapılan hataların affedilebileceği, yaklaşan ölümün bir yokluk olmadığı, aksine daha güzel bir hayatın başlangıcı olacağı düşüncesi onların hassas ruhlarını rehabilite edebilir. Ölümden sonra hayatın devam edeceğine dair inanç; cennet veya cehennem düşüncesinin varlığı, bireysel farklılıklarına rağmen tüm yaş aralığındaki insanlar için etkili bir motivasyon kaynağı olabilmektedir.²⁰

Ölüm dediğimiz hadise, bir başka boyuta yani şehadet âleminde, ahiret âlemine bir geçiş ifade etmektedir. Dolayısıyla yaşam farklı boyutları ile kesintisiz olarak devam etmektedir. Yokluk veya mutlak manada ölüm söz konusu değildir.²¹ Bu süreç Allah'ın isim ve sıfatlarının şehadet âleminde devam eden tecellisinin, ahiret âlemindeki yaşam üzerinde de kesintisiz bir şekilde devam ettiği sonucunu doğurmaktadır. Dünya ve ahiret hayatı bir madalyonun iki yüzü bir hakikatin iki boyutu gibidirler. Dünya hayatı ahiret hayatının mezrasıdır. Bu dünyada ekilen ekinlerin kısa bir süre sonra ahirette hasadı yapılacaktır. Bu iki yurt birbirinden uzak değil aksine birbirine çok yakın ve sorumluluk açısından iç içe sayılabilecek iki yaşam alanıdır. Ahiret hayatının yokluğu tasavvur edildiğinde bu dünya hayatı anlamsızlaşabilmektedir. Dünya ancak ahiret hayatının varlığı ile bir anlam kazanmaktadır.²²

Ahiret hayatı, berzah âleminde, mükâfat veya mücazat yeri olan cennet ve cehennem hayatından oluşmaktadır. Ölümün gerçekleşmesi ile birlikte insan berzah veya kabir âlemi de denilen boyuta geçmektedir. Burada kaldığı süre zarfında amelini göre ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukuru anımsatan bir yaşam sürdürür.²³ Bu aşama kıyametin kopması ve hesap gününün gerçekleşmesi ile nihai noktada cennet veya cehennem hayatına dönüşür. Ahirette yaşanacağına inanılan her bir süreç, insan

¹⁸ Mehmet Akif Karan, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*, ed. M. Faruk Bayraktar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 29.

¹⁹ Gürer, *Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Ahiret Bilinci*, 101.

²⁰ Said Nursi, *Şualar* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2005), 229-230.

²¹ el-Bakara, 2/28. "Cansız nesnelere iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz."

²² İlhami Güler, *Kur'an'a Göre Allah ve Ahiret İnanıcının Ahlak ile İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam ve İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1990), 43.

²³ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslamî, 1988). Kıyamet, 26.

davranışları üzerinde pratik bir etki bırakmaktadır. Bundan dolayı insan dini veya ahlakî davranışlara uymadığında bazen bu dünya hayatında bir yaptırım ile karşılaşırken bazen de farklı sebeplerden dolayı bu yaptırım ahirete ertelenmektedir. İman eden bir insan, yaptığı iyi veya kötü davranışlarının ahirette bir karşılığının olacağını bilir ve öyle de inanır. Bu bilinç ve inanç hâli onun atacağı her adımda bir mesuliyet duygusu ile hareket etmesini sağlar. Yukarıda adı geçen çalışmaya göre ahiret inancının insan davranışları üzerinde etkileri gözlemlenmiş, ankete katılan katılımcıların %87'si ahirete inanmanın kendi davranışları üzerinde çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴

İslam'ın temel ahlakî gayesi insanı Allah'a iyi bir kul, toplum için iyi bir birey yapmaktır. İbadet etmek, insanın Allah'a karşı kulluk vazifesini yerine getirirken, kul hakkına riayet etmek de insanlara karşı adil ve ahlakî davranılmasını sağlamaktadır. Burada her kul hakkı, aynı zamanda ahlakî bir değer ve salih bir amel olması yönü ile de ibadet hükmünde kabul edilmektedir.

C. Berzah Âlemine İman Etmenin Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Burada kabir veya berzah âleminin varlığı veya yokluğu ile ilgili bir tartışmadan kaçınarak olgu düzeyinde bu inancın nasıl algılandığı ve bu inançtan mülhem bir kısım anlayış ve davranışların nasıl şekillenebileceğini ortaya koymaya çalışacağız. Zira kabir azabının varlığını veya yokluğunu savunmak ayrı bir konu onun etkileri açısından ele almak ayrı bir konudur. Terbiye sürecinde insanı etkileyecek her türlü veri din eğitimi veya din sosyolojisinin konusunu oluşturabilirler. Berzah âlemi ile ilgili inancın inanan üzerindeki muhtemel etkilerini anlamak için konu ile ilgili asgari düzeyde verileri vererek konuyu ele almaya çalışacağız.

Kelime anlamı olarak berzah, iki şey arasındaki engel manasına gelmektedir. Ölüm anı ile başlayıp kıyamete yani dirilme anına kadar geçen ara döneme kabir veya berzah âlemi adı verilir.²⁵ Bu süre, âlem-i şehadetten farklı bir zaman dilimini ifade etmektedir. Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *“Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatinca Rabbim, beni geri gönder de geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım, der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”* (el-Mü'minun, 23/99-100.) Dünya yaşamında kulluk vazifelerini yapmayan kimseler ölümle karşılaşınca büyük pişmanlık duyacaklar ve tekrar dünya hayatına döndürülmek isteyeceklerdir. Ancak bu istekleri gerçekleşmeyecek ve ölüm anı ile beraber ahiret hayatının gerçekleşeceği zamana kadar berzah (kabir) âleminde kalacaklardır.²⁶

Yeniden dirilmenin ilk aşaması sayılabilecek berzah âleminin başlaması ile beraber Münker ve Nekir adı verilen sorgu melekeleri yeni bir boyuta geçmiş kimseyi çeşitli konularda

²⁴ Gürer, *Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Ahiret Bilinci*, 107.

²⁵ Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 54.

²⁶ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/525.

sorguya çekerler.²⁷ Genelde bu ilk hesaba çekilme ve sorgu sürecini iyi bir şekilde tamamlayan insanların kıyamet gününde de hesabının iyilikle görüleceği rivayet edilmiştir.²⁸

Cennet veya cehennem ile ilişkilendirilen davranışların yanında kabir azabı ile ilişkilendirilen bir kısım ahlakî davranışlar da vardır. Bu davranışların ihmalinde veya yapılmasında karşılaşılabilecek durumun bir kabir azabı veya cennet bahçelerinden bir bahçe olacağı düşüncesi, kişinin kendi davranışlarına çekidüzen vermesine sebep olmaktadır. Burada kabir hayatında yaşanacak hâllerle ilgili olarak kişinin sahip olduğu bilgiler ve bu bilgilere inanma düzeyi önem kazanmaktadır. Kişi neye, nasıl inanıyorsa onunun netice vereceği durumları kabul etmiş olmaktadır.

Allah'a ortak koşmak veya onu inkâr etmek hem büyük bir zulüm²⁹ hem kabir azabını gerektiren günahlardan bir tanesidir.³⁰ Nifaka sebep olmak, münafıklık edip insanlar arasında fitne ve kaos çıkarmak kabir azabını gerektiren suçlardan biridir. “Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, sonra çok büyük bir azaba itileceklerdir.” (et-Tevbe, 9/101.) Bu ayette bahsedilen iki cezadan birinin dünya azabı, ikincinin kabir azabı, sonra atılacak büyük azabın ise cehennem olabileceği ifade edilmiştir.³¹

Bir başka hadiste Hz. Peygamber (sav) kibir hakkında şöyle demiştir: “Vaktiyle kendini beğenmiş bir adam elbisesini giymiş yerden sürükleyerek ve çalım satarak yürüyordu. Yerin dibine geçirildi. O, kıyamete kadar debelenerek yerin dibini geçmeye devam edecektir.”³² İnsanlar arasında, öfke ve kine sebep olan kibirli davranışların da kabir azabı ile cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra gündelik hayatta tuvalet adabına riayet etmemek, gıybet yapmak, insanlar arası laf taşımanın da kabir azabını gerektireceği rivayet edilmiştir. Konu ile ilgili olarak bir rivayette şunlar ifade edilmiştir: “Hz. Peygamber (sav) iki kabrin yanına geldi ve şöyle dedi: “Şüphesiz bu ikisi azap çekiyor. Kabirde yatan bu iki kişi önemsemedikleri ve yapmaya yanaşmadıkları iki davranıştan dolayı azap çekiyorlar. Onlardan birisi, tuvalet adabına uymayarak idrar damlalarına karşı korunmazdı. Diğeri ise insanlar arasında laf getirip götürürdü.” Hz. Peygamber (sav) sonra taze bir ağaç dalını alarak ikiye böldü ve her bir parçasını bir mezarın üzerine dikti. Çevresindeki sahabeler: “Ey Allah'ın

²⁷ “Ölü kabre konduğunda siyah renkli mavi gözlü iki melek gelir. Onlardan birine Münker diğerine Nekir denir. O iki melek bu adam hakkında ne dersin diye sorarlar. O kimse ölmeden önce dediği gibi o Allah'ın kulu ve Resulüdür derler.” Tirmizî, Cenâiz, 70.

²⁸ Tirmizî, Zühd, 5.

²⁹ Lokman, 31/13.

³⁰ el-Mü'min, 40/46.

³¹ Gökçe, “Berzah”, 5/525.; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn, 2015), 4/438.

³² Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *Sahih-i Buhari*, thk. Muhammed Zühreir b. Nâsir en-Nasır (Dimaşk: Daru Tavki'n-Necat, 1422). Kitabü'l-Ehadisi'l-Enbiya 60; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dar'ül İhya et-Turas el-Arabî, ts.). Kitabü'l-Libas 37.

resülü! Bunu niçin yaptın?" diye sorduklarında, o şöyle cevap verdi: "Bu iki dal, taze kaldıkça onların azaplarının hafifletilmesini umuyorum."³³

Hz. Peygamber (sav) diğer bir rivayette gördüğü bir rüyayı tevil ederken şöyle buyurmuştur: "Yürüdük, ayakta elinde çengeli kanca olan bir adam gördük, oturan başka bir adamın yanağının içinden burnundan, gözünden ensesine kadar bu kancayı sokuyordu. Sonra da yüzünün bir tarafına bu yaptığını, diğer tarafına yapıyordu. Bir tarafı iyi olunca, dönüp diğer tarafa aynısını yapıyordu." Hz. Peygamber (sav)'e bu kimsenin kim olduğu soruldu: "Demir çengel ile yanağının içinden sokulup ensesine kadar parçalanan, burnunun içinden sokulup ensesine kadar parçalanan, gözünün içinden sokulup ensesine kadar parçalanan adam, yalancıdır. Yalan konuşur, kendisinden her tarafa yalan yayılırdı. İşte bu sebeple kıyamet gününe kadar ona böyle azap edilir."³⁴ Bu ifadelerle yalan söylemenin ne kadar çirkin ve kabir azabını sonuç verecek bir davranış olduğu şiddetle vurgulanarak müminlerin yalandan uzak durmaları gerektiği anlatılmıştır.

Hz. Peygamber (sav)'in bir diğer rivayetinde kabir âleminin, "cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur"³⁵ olacağını ifade etmiştir. Kıyamet saatine kadar sürecek ve bizce meçhul olan bir zaman diliminde müminlerin cennet veya cehennem ahvalini yaşayacak olmaları onların dünyevi yaşamlarında kabir âlemine karşı bir hazırlık yapmalarına vesile olabilmektedir.

Berzah âlemine duyulan inanç ile beraber bu âlemde vuku bulacağına inanılan ceza düşüncesi ahlakî davranışları üzerinde caydırıcılık bakımından olumlu bir etki yapabilmektedir. Müminler kabir azabına sebep olmaları ciheti ile yukarıda ifade edilen kötü davranışlardan sakınmaya çalışırlar. Hz. Peygamber (sav) başka bir hadislerinde "kabir azabından kurtulan kimsenin cehennem azabından da kurtulmasının kolay olacağını"³⁶ ifade ederek nazarları ahiret yolculuğunun ilk menzil hükümde olan berzah âlemine çekmiştir.

İnanan bir insanı yukarıda ifade edilen hususları bilmesi ve onların ölümden sonra berzah âleminde tahakkuk edeceğine inanması onlardan kaçınmasına yardımcı olabilmektedir. İyi ve güzel olan bütün ahlakî davranışları salt berzah inancının bir ürünü olarak değerlendirmek eksik olur. Tarih boyunca nesilden nesile tevarüs yolu ile aktarılan ahlakî davranış formları mutlaka vardır. Ancak İslam kültüründe temizliğe, tuvalet adabına vb. konulara verilen önemin arka planında konu ile ilgili rivayet edilen hadislerin önemli etkisinin olduğunu ifade edebiliriz. İmandan kaynaklanan emir ve yasakların davranışa, oradan da alışkanlıklara kolayca dönüşmesi mantığa aykırı değildir. Günümüzde, basit gibi görünen bu tür kişisel temizlik alışkanlıklarının inanç ve ibadet cephesinden soyutlanarak davranış haline getirilmeyeceğini iddia edemeyiz. Fakat malumat düzeyinden inanç ve bilinç

³³ Buhârî, Kitabu'l Vudû, 4.

³⁴ Buhârî, Kitabut- Ta'bir, 48.

³⁵ Tirmizî, Kıyamet, 26.

³⁶ Tirmizî, Zühd, 5.

düzeyine gelmiş bir imanın motive edici gücünü de yadsıyamayız. İdeal ve makbul olan iman, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alandaki tüm yansımalarını gösterebilmelidir.

D. Cehennem Fikrinin İnsan Davranışları Üzerinde Etkisi

Ceza, eğitim biliminde kullanıldığı gibi ³⁷ adaleti tesis etmek için hukuk alanında da tarih boyunca kullanılagelen bir yöntem olmuştur.³⁸ Bu yöntem bazen terbiye amaçlı bazen de işlenen bir suçun karşılığı olarak uygulanmıştır. Cehennem düşüncesi de ceza yöntemi gibi hem işlenen kötülükler için bir karşılık hem de işlenme ihtimali olan suçları engellemek için kullanılmaktadır.³⁹ Kur'an da belirtilen bazı suçlarla ilgili cezalar "had" adı altında bu dünyada verilirken⁴⁰ gizli işlenen veya açığa çıkmayan suçların cezası ahirete yani cehenneme kalmaktadır. Sonuçta işlenen bir suçun ya da yapılan bir yanlışın karşılığı verilmiş olmaktadır. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Ahirete iman eden bir müminin temel anlayışı bu olmalıdır.

İnsan fitraten birçok duygu ile donatılmış olarak dünyaya gelmektedir. Korku duygusu da bu duygulardan bir tanesidir. İnsanın tabiatında bulunan birçok hissin sayısız işlevi olduğu gibi bu duygunun da insan yaşamına katkı sağlayan birçok işlevi vardır. Bu duygu, insanın hayatta kalması için güvenli bir ortam sağlar. Bir insanda bu duygu olmadığı zaman yani insan büsbütün korkusuz olduğunda kendisini tehlikelere karşı koruyamaz. Ya kendi yaşamını ya da başkalarının yaşamını riske atar.⁴¹ İnsan yaşamını sağlıklı bir şekilde, devam ettirebilmesi için korku duygusunu ifrat ve tefritten uzak vasat bir şekilde kullanması gerekir. Gerek doğada gerek toplum hayatında insanın tehlikelerden uzak güvenli bir yaşam alanı oluşturabilmesi için bu korku duygusuna ihtiyaç vardır.

İnsanın eğitimi ve terbiye edilebilirliği, önemli oranda ceza kavramının üzerine bina edildiği korku duygusuna dayandırılmıştır. Bu duygunun insanda ontolojik olarak var olması, duygunun eğitim ve adalet konularında birey ve toplum yararına kullanılması imkanını doğurmaktadır. Tarihsel olarak insanda bulunan korku duygusunun ve ona dayandırılan cezanın varlığı ile ilgili bir tartışma söz konusu değildir. Ancak zaman zaman cezanın tanımı, mahiyeti ve uygulamaları üzerinde tartışmalar süregelmiştir. Her dönemde veya her bireyde cezayı uygulama veya cezalandırma algısı değişiklik arz edebilmektedir. Gerek toplumların gelişmişlik düzeyi gerekse insanlarda bulunan bireysel farklılıklar, farklı yaklaşımlara yol açmıştır. Ama bu farklı yaklaşımlar insandaki korku damarının ve asırlardan beri uygulanan ceza kavramının var olmadığı anlamına gelmemektedir. Kişilerin yaşadıkları çocukluk veya gençlik dönemlerinin özneliği her bireyin ceza veya ödüle tepkisini farklı kılabilir.

³⁷ W. Scott Terry, *Öğrenme ve Bellek: Temel İlkeler, Süreçler ve İşlemler*, çev. Banu Cangöz (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012), 264.

³⁸ Nuri Kahveci, "Hukuk Açısından Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (01 Aralık 2003), 22.

³⁹ Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 7/227-228.

⁴⁰ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku-1* (Ensar Neşriyat, 1993), 235-239.

⁴¹ Said Nursi, *İşaratül İcaz* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007), 33.

Her ceza her bireyde aynı sonucu doğurmadığı gibi verilen her ödül de aynı sonucu doğurmayabilmektedir.⁴²

Cehennem kelime olarak derin kuyu, hayırsız, uğursuz anlamlarına gelir. Kur'an'da 77 defa kullanılan bu kelime kavram olarak kâfirlerin, münafıkların ve zalimlerin cezalandırılacağı yer anlamına gelmektedir.⁴³ Cehennem varlığına inanan mümin, ondan sakınmak için Kur'an'da ifade edilen ikazları ve Hz. Peygamberin (sav) yaptığı uyarıları dikkate almak zorundadır. İbadet hayatındaki ve ahlakî yaşantısındaki ihmallerin veya yanlışların neticelerinin karşılıksız kalmayacağını bilmesi mümini tedbirli olmaya sevk edebilmektedir.

İnsanların dinde günah, hukukta suç sayılabilecek eylemlerinin her zaman tespit edilebilmesi mümkün değildir. Fakat Kur'an' da müminlerin yaptıkları tüm eylemlerden sorumlu oldukları ifade edilmiştir. Cehennem azabı ile ilgili olarak Kur'an'da çok şiddetli ikazlar müminleri sürekli teyakkuz hâlinde tutmaktadır. Başkaları tarafından ister bilinsin isterse bilinmesin insan tüm yapıp ettiklerinin hesabını verecektir. Bu konuda ayetlerden birçok delil bulmak mümkündür. ⁴⁴ Cehennemde karşılaşılabilecek azabın dehşetini gösteren ayetler gibi birçok ayet müminleri kötü eylemlerden koruma amacı taşımaktadır.⁴⁵ Ahiret yaşamının varlığına duyulan inanç ve cehennem mahiyeti hakkında sahip olunan bilgiler kötü ahlakî davranışlardan uzak durmanın bir vesilesi olmaktadır.

D. Cennet Fikrinin İnsan Davranışları Üzerinde Etkisi

Ahlakî davranışlar üzerinde ceza müeyyidesinin rolü yanında mükâfat beklentisinin de önemli bir etkisi vardır. Bazen onay veya mükâfat cezadan daha fazla motive edici etkiye sahip olabiliyor.⁴⁶ Cennetin varlığı bir ödül olurken, cehennem ise bir ceza olmaktadır. Cehennem kelimesi Kur'an'da 77 defa geçerken ⁴⁷ cennet kelimesi 147 defa geçmektedir.⁴⁸ Ödül alınca sevinmek ve güdülenmek, herhangi bir tehlikeden korktuğu için çekinmek insanın doğasının bir özelliğidir. Kur'an'da kötü ahlakî tutumların cehennem azabı ile cezalandırılacağı vurgusunun yanında amel-i salih diye tabir edilen iyi ve güzel her tür davranışın da cennet ile

⁴² Hamza Altın, "Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 57 (15 Eylül 2016), 1879-1880.

⁴³ Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 65.

⁴⁴ "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredilene yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrim, 66/6.) "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız!" (el-Âraf 7/41) "Ve onlar orada, "Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, iyi işler yapalım" diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!" (Fatır 35/37.)

⁴⁵ Nurgül Bulut, *Allah İnanıcı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020), 176.

⁴⁶ Terry, *Öğrenme ve Bellek*, 13.

⁴⁷ Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 66.

⁴⁸ Bekir Topaloğlu, "Cennet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/376.

ödüllendireceği birçok ayette belirtilir. Ahiret, hiçbir hesabın unutulmayacağı ve ihmal olmayacağı bir yurt olarak tanımlanır. Zerre kadar iyilik yapanın da zerre kadar kötülük yapanın da aynı şekilde karşılığını alacağı ifade edilmektedir.⁴⁹

Ödül, bir davranışın öğrenilmesi için önemli bir motivasyondur. Birçok eğitimci motivasyonun öğrenme sürecinde önemli bir etkiye sahip olduğu konusunda aynı görüşleri paylaşmaktadır. Bazen sözlü bir onay, bazen bir ödül davranışın ortaya çıkmasına ya da kalıcı hâle gelmesini sağlamaktadır.⁵⁰ Öğreneni heyecanlandıran, elde edince onu mutlu kılan, şevkini artıran her öğrenme aracı bir motivasyon kaynağıdır.

Ahirette inanan müminler için vaat edilen ödül cennet yaşamı ile ifade edilmiştir. Cennette müminlerin rablerini görebilme imkânına sahip olmaları da ayrıca özel bir mükâfat olarak sunulmuştur.⁵¹ Cennet kelimesi “örtmek, gizlemek manasında olan “cenn” kökünden gelmiştir. Bu kelime, ağaçları ile toprağı kaplayan bahçe anlamlarına gelmektedir. Müminlerin sonsuza kadar mutlu ve sevinçli yaşayacakları yerin bu şekilde isimlendirilmesinin genelde dünya nimetlerine benzemesi, eşsiz nimetlerin insanın kavramasından gizlenmiş olması şeklinde izah edilmiştir.⁵² Arapların yaşadıkları çöl şartlarının sudan, ağaçtan ve yeşilden büyük oranda yoksun olması cennet kavramını Arapların zihinlerinde daha anlamlı bir hâle getirmektedir.⁵³ Cennet, bazen yapılan iyi ve güzel bir davranışa mükâfat, bazen de sakınılan kötü bir durumda gösterilen sabır için bir ödül olmaktadır. Fiili olarak ortaya konan olumlu bir davranışın yanı sıra dünya hayatındaki sıkıntıları, şükürle ve sükûnetle karşılamak da bir amel-i salih kabul edilmiştir.⁵⁴ İman ehlinin sabretmiş olması da onun için bir kurtuluş vesilesi olmaktadır.⁵⁵

Dünya hayatında yaşanan sıkıntı ve eziyetlere karşı bir insanın sabırla mukabele edebilmesi için manevi veya psikolojik bir dayanak noktasına ihtiyaç vardır. Kuşkusuz bu çerçevede her insanın kendi ideolojisi veya dünya görüşü kendisine moral, motivasyon verebilir. Müminde ise bu dayanak noktası başta Allah’a sonra da ahirete duyulan inançtır. Bu manevi veya psikolojik dayanak noktası sonuç itibari ile bir tercih meselesidir. İnsan bu dünya yaşamında bütün arzu ve isteklerine tam manası ile ulaşmamakta hatta çoğu zaman mahrumiyet ve yoksunluk içinde yaşayabilmekte, hayatının sevk ve idaresini tamamı ile eline alamamaktadır. Aynı şekilde kendisi dışında cereyan eden hadiselerle karşı koyabilme gücünü her zaman elinde tutamaya bilmektedir. Böylesi durumlarda hayata küsmek, içe kapanmak, ümitsizce yaşamak nihayetinde çözüm olmamaktadır. Yapılan iyiliklerin, özverilerin ve hayatta çekilen meşakatlere gösterilen sabrın bir sonucunun olduğunu bilmesi, onda manevi

⁴⁹ ez-Zilzal, 99/7-8.

⁵⁰ Dale H. Schunk, *Eğitimsel Bir Bakışla Öğrenme Teorileri*, ed. Muzaffer Şahin, çev. Mahmut Yasin Demir (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 18.

⁵¹ El-Kıyamet, 75/22-23.

⁵² M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/374.

⁵³ Al-i İmran Suresi, 15. Nisa Suresi, 122 Yasin Suresi, 56 Yasin Suresi, 57. Saffat Suresi, 42.

⁵⁴ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 177-178.

⁵⁵ el-Asr, 103/3.

bir direnç oluşturmaktadır.⁵⁶ Bu hayatta elde edilemeyen mükâfatların daha güzelinin ve daha mükemmelinin cennette verilecek olması, yaşama karşı insana bir ümit kazandırmaktadır. İnsandaki arzu, istek ve hayallerinin sınırsız olması, onların bu dünyada karşılanamaması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum doğal olarak nazarları, bu sonsuz emellerin ve ihtiyaçların karşılanacağı ahiret hayatına çevirmektedir.

Bu dünya yaşamında iyi ve güzel davranışlar sahibine her zaman bir fayda sağlamayabilir. Nefsin hoşuna gitmese bile sonuç itibari ile toplum içerisinde sağlıklı ilişkiler için ahlakî davranışlar gereklidir. Hukuksal hükümlerden farklı olarak toplum içerisinde ahlakî davranışların olumlu veya olumsuz karşılıkları her zaman bulunmayabilir. Bu karşılık bazen bir onay bazen de bir kınamadan öteye geçmemektedir. Dolayısıyla yapılan davranışa karşılık verilecek bir hüküm kişilerin vicdanına kalmaktadır. Nasıl ki salih olmayan bir davranışın, karşılığının vicdandan öte ahirette veya cehennemde verileceği düşüncesi kişiyi o davranıştan alıkoymuyorsa iyi ama meşakkatli bir davranışı sürdürülebilir kılmak da bir mükâfatın vaat edilmesi ile sağlanmaktadır. Bu durum hukukun denetleyemediği bir kısım ahlakî davranışları ahiret düşüncesinin kontrol edebileceğini bize göstermektedir. Yukarıda bahsedilen anket çalışmasında inananların bu dünyada yaptığı eylemlerinin ahiretteki karşılıklarını düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda “fiillerini ahiretteki karşılıklarını düşünerek gerçekleştirdiklerini” söyleyen katılımcıların oranı % 61’i bulmuştur.

İslam’da tüm güzel ahlakî tavırlar amel-i salih kavramı ile formüle edilmiştir. Amel-i salih kavramı hem şer’i hükümleri hem de yapılması tavsiye edilen iyi ve güzel bütün davranışları kapsamaktadır.⁵⁷ Kur’an’ın birçok ayetinde iman ve amel-i sâlih kavramları beraber zikredilmiş, bazı ayetlerde de bu kavramlara ahiret inancı da eklenerek Müminlerin kötülüklerden uzaklaşıp iyi ve güzel davranışlara yönelmesi hedeflenmiştir.⁵⁸

Kur’an’da yalan söylememek,⁵⁹ kibirli olmamak,⁶⁰ dedikodu yapmamak,⁶¹ komşu ile iyi geçinmek,⁶² cömert olmak,⁶³ selam vermek,⁶⁴ insanların yardımına koşmak,⁶⁵ güler yüzlü olmak, görgülü ve nazik olmak⁶⁶ gibi birçok olumlu davranış amel-i salih sayılmaktadır. Bu tür güzel hasletlerin ihmalî çoğunlukla dünyevî bir ceza gerektirmemektedir. Ancak karşılıklarının ahirette fazlası ile veriliyor olması onların ortaya çıkmasında önemli bir etken olmaktadır. Bu nazarla değerlendirilen ahlakî davranışlar ibadet kavramı içerisine

⁵⁶ er-Ra’d, 13/24.

⁵⁷ Süleyman Uludağ, “Amel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1991, 3/13.

⁵⁸ er-Ra’d, 13/29.; Talak, 65/11

⁵⁹ en-Nisa, 4/112.

⁶⁰ en-Nahl, 16/23.

⁶¹ el-Hucurât, 49/12.

⁶² en-Nisa, 4/36.

⁶³ el-Bakara, 2/272.

⁶⁴ en-Nur, 24/27.

⁶⁵ el-Bakara, 2/177.

⁶⁶ Ali İmran, 3/159.

girmektedir.⁶⁷ Ayrıca Hz. peygamberin güzel ahlakı ile ön plana çıkması,⁶⁸ onun örnek alınması hususunun Allah'a ve ahirete iman ile birlikte zikredilmiş⁶⁹ olması, ahirete imanın, güzel ahlakın ve ibadetlerin birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, eğitim bilimindeki ödül kavramına mukabil gelen cennet düşüncesi, iyi ve güzel davranışların ortaya çıkmasında önemli bir güdüleme kaynağı olmaktadır.

SONUÇ

Zaman içerisinde meydana gelerek belirli bir form kazanan ahlakî davranışlar bir ya da iki sebeple açıklanamazlar. Müminin davranışlarının şekillenmesinde başta Kur'an ve sünnet olmak üzere rivayete dayalı kültürel yorumların, geleneklerin payı vardır. İdeal olan ahlakî davranışlar insanların kendi hür iradeleri ile seçtikleri ve içselleştirdikleri davranışlardır. Bu sınırlı dünya hayatında insan davranışları her zaman bir denetleyici tarafından kontrol edilememektedirler. Fakat insan kendisini gözetleyen veya yaptıklarından dolayı hesap vereceği bir otoritenin varlığını kabul etmediği zaman keyfi ve sorumsuzca davranabilmektedir. Hesap verilmesi gereken bu otorite bazen bir ebeveyn, bazen bir polis veya bir kanun olabilmektedir. Toplum içerisinde yaşayan insan, yapıp ettiklerinden dolayı bir ödül veya ceza almadığı zaman sergilediği ahlakî davranışları göstermekte imtina edebilmektedir. İnsanın ahiret hayatına, cennete duyduğu inanç onu güzel davranışlara karşı teşvik etmekte ve olumlu manada bir motivasyon sağlamaktadır. Yine yaptığı yanlış bir amelin cezasını bu dünyada olmazsa bile cehennemde çekeceği inancı onu kötü eylemlerden sakındırabilmektedir. Dolaysı ile insanın ahlakî davranışlarının şekillenmesinde ahiret inancının önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Öncelikle ahirete duyulan iman, ardından cennet ve cehennem hayatı hakkında sahip olunan bilgiler, müminde bir iman ve bilinç meydana getirmektedir. Bu dünyada yapılan iyi ve kötü her türlü eylemin karşılığının ahirette alınacağına bilinmesi ve buna kalpten inanılması, İslam'ın öngördüğü güzel ahlakın kazanılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

⁶⁷ en-Nisa Suresi, 4/122.

⁶⁸ el-Kalem, 68/4.

⁶⁹ el-Ahzab, 33/ 21.

KAYNAKÇA

- Altın, Hamza. "Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 57 (15 Eylül 2016), 1869-1884. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1596>
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Gül Yayınevi, 1996.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim Anlayışı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/islamda-egitim/319809.html>
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b.İsmail. *Sahih-i Buhari*. ed. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nasır. Dimaşk: Daru Tavki'n-Necat, 1422.
- Bulut, Nurgül. *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.
- Çelebi, İlyas - Topaloğlu, Bekir. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2019.
- Çelik, Ahmet. "Kur'âna Göre Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (30 Aralık 2001).
- Gökçe, Cüneyt. "Berzah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Güler, İlhami. *Kur'an'a Göre Allah ve Ahiret İnancının Ahlak ile İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam ve İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1990.
- Gürer, Banu. *Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Ahiret Bilinci*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020.
- İşfahânî, Râğib el-. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Kahveci, Nuri. "Hukuk Açısından Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (01 Aralık 2003), 21-36.
- Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku-1*. Ensar Neşriyat, 1993.
- Karan, Mehmet Akif. *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. ed. M. Faruk Bayraktar. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Kaya, Murat. "Gençliğin Sosyal Problemleri Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Anlayışı ve Uygulama Örnekleri". *HADITH* 2 (31 Temmuz 2019), 7-40. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3326714>
- Müslim el-Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi u's-Sahîh*. ed. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dar'ül İhya et-Turas el-Arabî, ts.
- Nursi, Said. *İşaratül İcaz*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007.
- Nursi, Said. *Şualar*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2005.
- Schunk, Dale H. *Eğitimsel Bir Bakışla Öğrenme Teorileri*. ed. Muzaffer Şahin. çev. Mahmut Yasin Demir. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010.

- Soysaldı, Mehmet. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahiret İnancı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (30 Haziran 1996), 43-66.
- Terry, W. Scott. *Öğrenme ve Bellek: Temel İlkeler, Süreçler ve İşlemler*. çev. Banu Cangöz. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *el-Câmi u's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *Süneni't-Tirmizî*. ed. Beşşar Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslamî, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. "Ahiret". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/227-233. İstanbul, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. "Amel". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 3, 1991.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn, 2015.